

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЗДО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Марчук О. О.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0002-2922-285X

Мельничук Л. Б.

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0001-8307-7932

Пагута Т. І.

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Інституту педагогічної освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3165-0949

Ілюк Л. В.

старший викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, начальник навчальної частини
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0000-0003-3875-3051

У статті здійснено аналіз психологічних і педагогічних аспектів розвитку інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку в закладах дошкільної освіти за умов воєнного стану. Мета статті - дослідити психологічно-педагогічні умови розвитку інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти в умовах воєнного стану та окреслити роль соціального середовища, педагогічної діяльності та співпраці з батьками у формуванні пізнавальних процесів, мисленнєвих операцій і розумових дій здобувачів дошкільної освіти. Досліджено розвиток інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку та фактори, що на нього впливають.

Пояснено, що слово «інтелект» означає процес розуміння та пізнання, здатність до навчання, мислення, вирішення проблем і адаптації до нових ситуацій. Інтелект розглядається як загальна розумова здатність, яка проявляється у поведінці дитини в різних умовах. Проаналізовано різні підходи до визначення інтелекту та інтелектуальних здібностей у науковій літературі. Інтелект включає логічне мислення, послідовні дії, систематизацію та узагальнення знань. Встановлено, що розвиток інтелекту залежить від спадковості, природних задатків та роботи мозку. Соціальні фактори, сімейне середовище та умови проживання впливають на формування пізнавальної активності дитини. Освітнє середовище ЗДО забезпечує систематичний вплив педагогічних методів і розвивальних технологій. Емоційний комфорт і відчуття безпеки сприяють концентрації уваги та розвитку мислення і пам'яті. Психолого-педагогічні умови включають безпеку, розвиток пам'яті, логіки та пізнавальних інтересів, організацію пізнавальних ігор та співпрацю з батьками.

Безпечне освітнє середовище включає фізичну безпеку, інструктажі, протоколи та психологічну підтримку. Висновки засвідчують, що інтелект дитини формується через взаємодію природних

здатків, педагогічної діяльності та власної активності. Активна участь дорослих у розвитку інтелекту забезпечує успішну підготовку дитини до навчання в школі.

Ключові слова: інтелектуальні здібності, дошкільна освіта, психолого-педагогічні умови, соціальне середовище, воєнний стан, пізнавальна діяльність.

Marchuk O., Melnychuk L., Paguta T., Ilyuk L. Psychological and pedagogical features of the development of intellectual abilities of preschool learners in preschool institutions under martial law conditions

The article analyzes the psychological and pedagogical aspects of the development of the intellectual abilities of preschool-aged children in preschool institutions under conditions of martial law. The purpose of the article is to investigate the psychological and pedagogical conditions for the development of the intellectual abilities of preschool children in preschool institutions under martial law and to outline the role of the social environment, pedagogical activities, and cooperation with parents in the formation of cognitive processes, mental operations, and intellectual actions of preschool learners. The development of the intellectual abilities of preschool children and the factors influencing it are examined.

It is explained that the term "intelligence" refers to the process of understanding and cognition, the ability to learn, think, solve problems, and adapt to new situations. Intelligence is considered a general mental ability, which is manifested in a child's behavior under various conditions. Different approaches to defining intelligence and intellectual abilities in the scientific literature are analyzed. Intelligence includes logical thinking, sequential actions, systematization, and generalization of knowledge. It has been established that the development of intelligence depends on heredity, natural predispositions, and brain capacity. Social factors, family environment, and living conditions influence the formation of a child's cognitive activity. The preschool educational environment provides the systematic influence of pedagogical methods and developmental technologies. Emotional comfort and a sense of security promote concentration, thinking, and memory development. The psychological and pedagogical conditions include safety, development of memory, logic, and cognitive interests, organization of educational games, and cooperation with parents.

A safe educational environment includes physical safety, instructions, protocols, and psychological support. The conclusions indicate that a child's intelligence is formed through the interaction of natural abilities, pedagogical activities, and personal activity. Active adult involvement in the development of intelligence ensures successful preparation for school learning.

Keywords: intellectual abilities, preschool education, psychological and pedagogical conditions, social environment, martial law, cognitive activity.

Вступ. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти важливим завданням є всебічне формування особистості дитини, розвиток її інтелектуальних здібностей та пізнавальної діяльності. Незважаючи на складні умови, в яких опинилася українська освіта у зв'язку із російським вторгненням в лютому 2022 року, потрібно працювати над інтенсивним розвитком інтелекту дітей, адже від цього залежить не лише їх подальше навчання в закладах загальної освіти, а й функціонування держави загалом. Сьогодні особливої актуальності набуває пошук ефективних педагогічних підходів і методів, спрямованих на активізацію пізнавальної та розумової діяльності дошкільників. Важливу роль у цьому процесі в умовах воєнного стану відіграє створення безпечного, емоційно комфортного освітнього середовища.

Одним із головних завдань дошкільної освіти є розвиток інтелектуальної сфери здо-

бувачів дошкільної освіти та їх ознайомлення із життям українського суспільства. У сучасних документах про освіту зазначено, що «дошкільна освіта - процес і результат всебічного розвитку, виховання, навчання, соціалізації дітей та формування у них необхідних життєвих навичок і компетентностей до початку здобуття початкової освіти» [4]. В іншому документі акцентовано на необхідності створення в закладі дошкільної освіти безпечного освітнього середовища під час занять із дошкільниками: «Сьогодні надважливо створити всі можливі умови для забезпечення захисту життя та здоров'я дітей, прийняти виклики часу, пов'язані із безпековою ситуацією та війною. Чітке розуміння учасниками освітнього процесу алгоритму дій під час загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, допоможе ефективніше впоратися з кризою та зменшити її негативні наслідки» [6].

В умовах воєнного стану, в яких перебуває Україна, розвиток інтелектуальних здібностей здобувачів дошкільної освіти потребує врахування їхнього емоційного стану, підвищеного рівня тривожності та стресу. Психолого-педагогічний супровід має бути спрямований на забезпечення почуття безпеки, стабільності та підтримки, що є передумовою успішної пізнавальної діяльності. Комплексне поєднання психологічної підтримки й педагогічних засобів повинно бути спрямоване на збереження та розвиток інтелектуального потенціалу дошкільників.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові підходи до розуміння здібностей людини, їх соціально-діяльній зумовленості, а також закономірностей формування й розвитку, представлені у працях представників вітчизняної психологічної школи (І. Бех, В. Запорожець, Г. Костюк, С. Максименко, Р. Павелків І. Пасічник та ін.).

Мета статті – дослідити психолого-педагогічні умови розвитку інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти в умовах воєнного стану та роль соціального середовища, педагогічної діяльності та співпраці з батьками у формуванні пізнавальних процесів, мисленневих операцій і розумових дій здобувачів дошкільної освіти.

Методи та методики дослідження. У процесі дослідження психолого-педагогічних особливостей розвитку інтелектуальних здібностей здобувачів дошкільної освіти в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану використано комплекс взаємопов'язаних методів наукового пізнання. Аналіз застосовано для вивчення психолого-педагогічної, методичної та наукової літератури з проблеми розвитку інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку, а також для з'ясування впливу умов воєнного стану на освітній процес у ЗДО. Синтез дав змогу узагальнити результати опрацьованих джерел і сформувати цілісне бачення психолого-педагогічних умов розвитку інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку. Порівняння використано для зіставлення особливостей розвитку інтелектуальних здібностей дітей у звичайних умовах та в умовах воєнного стану, а

також для аналізу різних підходів до організації освітнього процесу в ЗДО. Систематизація сприяла впорядкуванню наукових підходів, чинників і педагогічних умов, що впливають на інтелектуальний розвиток дітей дошкільного віку, зокрема в кризових умовах. Узагальнення дозволило сформулювати висновки щодо ефективних шляхів розвитку інтелектуальних здібностей дітей у ЗДО в умовах воєнного стану. Абстрагування використано для виокремлення ключових психолого-педагогічних характеристик інтелектуального розвитку, незалежно від конкретних освітніх ситуацій, що дало змогу визначити універсальні закономірності. Історико-логічний метод застосовано для аналізу еволюції наукових підходів до проблеми розвитку інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку та осмислення сучасних трансформацій освітнього процесу в умовах воєнного стану. Застосування зазначених методів забезпечило комплексний підхід до дослідження проблеми та підвищило достовірність отриманих результатів.

Результати та дискусії. Розвиток інтелектуальних здібностей у здобувачів дошкільної освіти є складним багатовимірним процесом, що включає формування мислення, пам'яті, уваги та здатності до вирішення проблем через цілеспрямовану педагогічну діяльність та ігрову взаємодію. Термін «інтелект», походячи від латинського слова *intellectus*, позначає здатність до пізнання та усвідомлення процесів розуміння. За визначеннями сучасних дослідників, «це розумова здатність, яка охоплює здібності до навчання, міркування, вирішення проблем і адаптації до нових ситуацій» [5].

У деяких наукових розвідках поняття інтелект тлумачиться як загальна розумова здатність. Цей термін застосовують як узагальнення поведінкових характеристик, які проявляє дитина в певних умовах, він передбачає її вміння мислити логічно, робити послідовні дії, систематизувати та узагальнювати певний матеріал. Вважаємо за доцільне представити власне визначення поняття інтелектуальні здібності. Так, в «Українському педагогічному словнику» зазначено, що інтелект – «це розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколиш-

ньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати» [2, с. 146]. Дослідниця С. Доценко пояснила, що «під інтелектуальним розвитком розуміють сукупність кількісних і якісних змін, які відбуваються у пізнавальних психічних процесах дитини під впливом середовища проживання і власного досвіду дитини. Ядром інтелектуального розвитку є розумові здібності. Здібності розглядаються як умови успішного опанування та виконання діяльності» [3, с. 43].

Аналіз психологічної та педагогічної літератури із досліджуваної у статті теми дозволив сформулювати таке визначення: розвиток *інтелектуальних здібностей* здобувачів освіти – це цілеспрямований і систематичний процес формування та вдосконалення пізнавальних процесів, мисленнєвих операцій і розумових дій дитини, що відбувається в результаті взаємодії з соціальним середовищем, організованою педагогічною діяльністю та власної активності. Зазначимо, що розвиток інтелектуальних здібностей дитини значною мірою залежить від її природних задатків, спадковості, можливостей мозку. Варто акцентувати на тому, що інтелект залежить і від соціальних факторів, умов, в яких проживає дитина, активної діяльності, її життєвого досвіду (табл. 1).

Виокремимо певні психолого-педагогічні умови в ЗДО, які сприяють розвитку інтелек-

туальних здібностей дитини в умовах українсько-російського протистояння: а) створення безпеки для життя та виховання здобувачів дошкільної освіти під час інтелектуальної діяльності; б) розвиток пам'яті, уваги, логічного мислення та пізнавальних інтересів дитини; в) організація пізнавальних ігор під час перебування останніх в укриттях; г) співпраця із батьками щодо розвитку інтелектуальних здібностей здобувачів освіти в умовах воєнного стану.

Кожний віковий етап розвитку дитини характеризується специфічними проявами інтелекту. Про рівень сформованості інтелектуальних здібностей дошкільника свідчить його здатність здійснювати різноманітні пізнавальні дії, зокрема запам'ятовувати інформацію (предмети, тексти, зображення) та знаходити творчі, нестандартні шляхи розв'язання проблемних ситуацій.

В умовах воєнного стану розвиток інтелекту дитини в закладі дошкільної освіти безпосередньо пов'язаний зі створенням відчуття захищеності та психологічної безпеки. Насамперед, у ЗДО необхідно сформулювати для дитини стабільне й передбачуване середовище, у якому вона почуватиметься спокійно та впевнено. Почуття безпеки знижує рівень тривожності й страху, що дозволяє дитині зосереджувати увагу на пізнавальній діяльності. За умови емоційного комфорту активізуються такі психічні процеси, як мислення, пам'ять та уява. Важливу роль відіграє доброзичливе ставлення педагогів, їхня підтримка

Таблиця 1

Залежність інтелекту дитини від соціальних факторів та умов проживання

№	Фактор	Характеристика
1	Спадковість	визначає природні задатки та потенційні можливості інтелектуального розвитку дитини, створює основу, на якій у подальшому вибудовується вплив середовища й виховання.
2	Сімейне середовище	формує перші уявлення дитини про світ, стиль мислення та ставлення до пізнання, емоційна підтримка батьків і стимулювальне спілкування сприяють активному розвитку інтелекту.
3	Освітнє середовище закладу дошкільної освіти	забезпечує систематичний вплив педагогічних методів і розвивальних технологій, якісно організована освітня діяльність активізує пізнавальні процеси дитини
4	Емоційно-психологічний стан	впливає на здатність дитини зосереджуватися, запам'ятовувати та мислити, відчуття безпеки й емоційного комфорту підвищує пізнавальну активність
5	Пізнавальна активність та ігрова діяльність	стимулює розвиток мислення через дослідження, експерименти та творчість. Саме в грі дитина найефективніше засвоює нові знання й уміння.

та чітке дотримання режимних моментів. У ході психолого-педагогічного супроводу необхідно забезпечити фізичну безпеку дітей, зокрема організацію укриттів і дотримання правил поведінки під час повітряних тривог, адже лише в безпечному освітньому середовищі можливий повноцінний інтелектуальний розвиток дошкільника навіть у складних умовах воєнного часу. Сучасні дослідники загалом виокремили такі компоненти безпечного освітнього середовища: «нормативно-правова база, що регулює питання безпеки життєдіяльності; безпечний фізичний простір для перебування вихованців та працівників; облаштування безпечного укриття у закладі освіти; інформування, інструктажі, протоколи безпеки, алгоритми дій в надзвичайних ситуаціях з дітьми та працівниками; навчання працівників ЗДО наданню першої долікарської допомоги; психологічна підтримка усіх учасників освітнього процесу; комунікація та партнерство з батьками» [1, с. 199].

Розвиток пам'яті, уваги, логічного мислення та пізнавальних інтересів дитини в закладі дошкільної освіти здійснюється через цілеспрямовану та системну роботу вихователів. У процесі освітньої діяльності діти виконують різноманітні завдання, спрямовані на зосередження уваги та осмислення навчального матеріалу. Важливе місце займають вправи на запам'ятовування віршів, текстів, послідовностей дій і понять, що сприяє розвитку пам'яті. Для формування логічного мислення вихованці розв'язують загадки, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки та роблять узагальнення. Пізнавальні інтереси розширюються завдяки проведенню дослідів і спостережень, під час яких діти аналізують результати та роблять висновки, вихователі приділяють значну увагу елементарним обчисленням, порівнянню величин і кількості.

Організація пізнавальних ігор під час перебування дітей в укриттях повинна бути максимально продуманою, щоб поєднати розвиток інтелекту та емоційне заспокоєння. По-перше, вихователь повинен створити спокійну атмосферу: м'який голос, впевнене керівництво та чіткі інструкції допомагають дитині відчувати безпеку. Працівники ЗДО підбирають прості, логічні та творчі ігри, які не потре-

бують великого руху, наприклад, загадки, ребуси, асоціативні вправи, складання схем чи послідовностей, розв'язування головоломок, навчальні вікторини. Під час інтелектуальної гри важливо забезпечити доступність матеріалів (картки, ілюстрації, фішки) так, щоб дитина могла легко брати участь, не відчуючи небезпеки чи хаосу. Вихователь підтримує емоційний контакт, заохочує спроби дітей і відзначає успіхи, що зміцнює почуття захищеності, а поступовість і короткі етапи гри допомагають утримувати увагу та уникати перевантаження. Інтелектуальні вправи стимулюють пам'ять, логіку, мислення й пізнавальний інтерес навіть у стресових умовах. Під час перебування в укритті дитина повинна відчувати, що її потреби та безпека поважаються, їй ніщо не загрожує.

Інтелектуальні здібності здобувачів дошкільної освіти в ЗДО та в родинному колі розвиваються у процесі активної розумової діяльності, яка передбачає цілеспрямований та систематичний процес переробки певної інформації. Українські вчені зазначають, що «Тільки об'єднавши свої зусилля, батьки і вихователі можуть забезпечити дитині подвійний захист, емоційний комфорт, цікаву, змістовну життя вдома і в дитячому саду, допоможуть розвитку його основних здібностей, вміння спілкуватися з однолітками і забезпечать підготовку до школи» [7].

Співпраця ЗДО з батьками в умовах воєнного стану спрямована на створення цілісного освітнього простору, де розвиток інтелекту дитини підтримується як у закладі, так і вдома. Батьки можуть організовувати короткі спільні заняття, обговорювати прочитані книги або відео, ставити прості питання для розвитку мислення та уваги. Важливо заохочувати дітей до самостійного дослідження, наприклад, пошуку відповідей у енциклопедіях або складання невеликих схем і послідовностей.

Висновки. Інтелект дитини це специфічна форма організації її індивідуального пізнавального досвіду, що забезпечує можливість ефективного сприйняття та розуміння навколишнього світу. В умовах воєнного стану в закладі дошкільної освіти потрібно створити належні психолого-педагогічні умови для всебічного

розвитку інтелекту дитини. Однією з основних умов є створення безпечного середовища, що забезпечує фізичний захист і емоційний комфорт дітей. Значну роль відіграє системна робота вихователів над розвитком пам'яті, уваги, логічного мислення та пізнавальних інтересів. Особливо вагомими є пізнавальні ігри під час перебування дітей в укриттях, що поєднують навчання і підтримку психологічної

стабільності. Сьогодні важливою є активна співпраця ЗДО з батьками, яка забезпечує послідовний розвиток інтелектуальних здібностей дитини як вдома, так і в освітньому закладі. До розвитку інтелектуальних здібностей дітей повинні активно долучатися дорослі (батьки, родичі та вихователі), що в подальшому буде запорукою їх успішного навчання в закладі початкової освіти.

Список використаних джерел

1. Гагаріна Н. Безпечне освітнє середовище в закладі дошкільної освіти: важливі аспекти в організації та збереженні здоров'я дошкільників. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2025. Вип. 217. С. 195–201.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
3. Доценко С. Розвиток інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку засобами STEM-освіти. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*. 2023. Issue 52. P. 43–50.
4. Про дошкільну освіту : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення: 12.01.2026).
5. Інтелект. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтелект> (дата звернення: 13.01.2026).
6. Про організацію безпечного освітнього середовища. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/89460/> (дата звернення: 13.01.2026).
7. Співпраця вихователя ЗДО та батьків. Етапи роботи. URL: <https://vseosvita.ua/library/konsultacia-spiivpraca-vihovatela-dnz-ta-batkiv-etapi-roboti-427684.html> (дата звернення: 19.01.2026).
8. Ярушак М., Клим М. Саморозвиток дітей молодшого шкільного віку як педагогічна проблема. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 19, т. 2. С. 154–157.

References

1. Naharina, N. (2025). Bezpechne osvitnie seredovyshe v zakladi doshkilnoi osvity: vazhlyvi aspekty v orhanizatsii ta zberezheni zdorovia doshkilnykiv [Safe educational environment in preschool education institutions: important aspects of organization and health preservation of preschoolers]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences, 217*, 195–201. [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
3. Dotsenko, S. (2023). Rozvytok intelektualnykh zdibnostei ditei doshkilnoho viku zasobamy STEM-osvity [Development of intellectual abilities of preschool children by means of STEM education]. *Scientific Notes of the Pedagogical Department, 52*, 43–50. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy “Pro doshkilnu osvitu” [Law of Ukraine “On Preschool Education”]. (n.d.). Retrieved January 12, 2026, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>. [in Ukrainian].
5. Intel'ekt [Intelligence]. (n.d.). Wikipedia. Retrieved January 13, 2026, from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтелект>. [in Ukrainian].
6. Pro orhanizatsiiu bezpechnoho osvitnoho seredovyshecha [On the organization of a safe educational environment]. (n.d.). Retrieved January 13, 2026, from <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/89460/>. [in Ukrainian].
7. Spivpratsia vykhovatel'ia ZDO ta batkiv. Etapy roboty [Cooperation of preschool teachers and parents. Stages of work]. (n.d.). Retrieved January 19, 2026, from <https://vseosvita.ua/library/konsultacia-spiivpraca-vihovatela-dnz-ta-batkiv-etapi-roboti-427684.html>. [in Ukrainian].
8. Yarushak, M., & Klym, M. (2019). Samorozvytok ditei molodshoho shkilnoho viku yak pedahohichna problema [Self-development of primary school children as a pedagogical problem]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 19(2)*, 154–157. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.05.2026